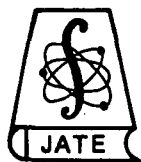

Lymbus

Művelődéstörténeti Tár

I.

Szeged, JATE Kiadó

1989

**Készült
a József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtárában**

A kötetet szerkesztette

Monok István

Lektorok

**Balázs Mihályné
Bujtás László Zsigmond
Herner János
Keveházi Katalin
Ötvös Péter**

**Megjelent
a CODEX GMK támogatásával
a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása,
nyilvántartása és kiadása főirány
programja keretében**

TARTALOMJEGYZÉK

Inhaltsverzeichnis

A sorozat elé (Geleitwort zur Schriftenreihe)	VII
VARGA ANDRÁS: Egyháztörténeti feljegyzések egy Eber-féle kalendáriumban (Eintragungen kirchengeschichtlicher Art in einem Kalendarium von Paul Eber)	1
KEVEHÁZI KATALIN: Az Evangélikus Országos Levéltár V. 1. jelzetű levélgyűjteménye (Die Briefsammlung unter der Signatur V. 1. im Evangelischen Landesarchiv)	23
MONOK ISTVÁN: A Belga Királyi Könyvtár kéziratárának magyar vonatkozású útleírásai (Reisbeschrijvingen die over Hongarije gaan in de Belgische Koninklijke Bibliotheek Alber Ier)	37
GÁCSI HEDVIG: Linczigh János krónikája és házi jegyzései 1663—1675 (Die Chronik und Hausnotizen von János Linczigh in den Jahren 1663—1675)	77
TANKA ENDRE—OSTILARIUS MIHÁLY: Bethlen János Innocentia Transsylvaniae című röpiratának magyar változata (Die ungarische Fassung des Flugblattes Innocentia Transsylvaniae von János Bethlen)	123
TANKA ENDRE: Rudabányai A. Mátyás levele Tuniszból 1678. december 1. (Brief von Mátyás A. von Rudabánya aus Tunis den 1. Dezember 1678.)	1
Könyvismertetések, bírálatok (Buchbesprechungen, Rezensionen)	157
Mutatók (Registers)	173

MONOK ISTVÁN

A Belga Királyi Könyvtár kéziratárának magyar vonatkozású útleírásai

A Belga Királyi Könyvtár kéziratára 11 kötetes katalógusának utolsó kötetében külön fejezetben (Géographie, voyages, itinéraires, expéditions) sorolják fel az utazási emlékeket. Ezek végignézése után alakult ki ez a kis gyűjtemény, a magyar vonatkozású útleírásokból.

Még két kéziratot kell megemlítenünk, amelyek magyar vonatkozásúak ugyan, de részben ismertek (Georgievics Bertalan: *De Turcarum ritu et ceremoniis, ca. 1544.* MS II 4531), részben nem utazási emlék a minket illető rész. Ez utóbbi a hazai ellenreformáció második hullámáról ad érdekes képet, dokumentumokat (például Batthyány Ádám vagy Draskovich György levelei): *Itinerarium Patris Joannis Gaspari Wiltheim Societatis Jesu Luxemburgensis seu Narratio eorum, quae meis in missionibus per Imperium, Palatinatum, Franconiam, Sueciam, Austriam, Hungariam, Bohemiam, Saxoniam, Nassauiam et Archiepiscopatum Treuirenssem ac Ducatum Luxemburgensem Dei Providentia acciderunt notabiliora. 1626—1637. Pars I-III.* (MS 6393).

E kis füzetben tehát csupán az útleírások közlésére szorítkozunk, hozzájárulva egy Szamota István antológiájához (*Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891*) óta meg nem jelent, majdani újabb gyűjteményes kötet anyagához.

Itt szeretnék köszönetet mondani a Belga Királyi Könyvtár munkatársainak, Claudine Lemaire asszonynak, Marcus De Schepper és Peter Masthoff uraknak munkám támogatásáért.

HENNINGIUS FROMMELING

Itineris variarumque regionum et urbium brevis descriptio

A megtett útnak, különböző helyeknek és városoknak rövid leírása

1601—1623

BR—KB MS 7381 (21678)

A Bruggeben M. de Pélichy Van Huerne könyvtárából vásárolt¹ kézirat szerzőjéről, Henningius Frommelingről nagyon keveset tudunk meg autográf útleírásából. Egyéb forrás életrajzának rekonstruálásához pedig nem áll rendelkezésünkre. Az egyetlen róla szóló szakirodalmi munka² szerzője is tanácstalan ez ügyben.

1574 körül született a Halberstadt környéki Flechting nevű faluban. Szülei nem voltak tehetős emberek, de fiukat taníttatták. Naplójának írását utazásainak kezdetén, 27 éves korában kezdte el.

A negyedréti kézirat 534 számozott lapból áll, s láthatóan tisztázot, a szerző autográfja. Minden biztonnyal kiadásra szánta. Ajánlása Harpke és Osterau urának Burchard von Weltheimnek szól, s Kölnben, 1624. január 7-én kelt. Ezen kívül találunk benne egy, az olvasónak szóló ajánlást is. Sem a kéziratból, sem a rendelkezésekre álló könyvészeti segédesszövegekből nem derült ki azonban, hogy megjelent-e valaha.

Frommeling az 1601—1614-ig terjedő időszakban többször bejárta Európát. 1601-ben Germania, Livonia, Curlandia, Pruscia, Pómerania volt úticélja, 1602-ben Lipcse, Vesztfália és Köln. 1603-ban Brabantot járta be faluról-falura, a következő évben Luxemburgon, Svájcban át Itáliába ment, s Szicíliáig jutott. 1607—1608-ban Ausztriában és a Birodalomban barangolt, majd Cseh-, Morva- és Lengyelország következett. 1613-ban ismét Itáliában járt, s visszafelé került el Magyarország nyugati csücskébe.

Naplójának második felében már nem az útleírás dominál, hanem a korban történt politikai események évenkénti összefoglalása. A második rész címe: *Diarium seu rerum gestarum relatio 1615—1623*. Ennek ajánlása *Domino Henrico, Sacri Romani Imperii Dapifero haereditario, Baroni in Walpurg, Domino in Wolfseus Waldse, Zeil et Mörtstetten* szól. E második résznek alig van magyar vonatkozása. Mindössze két helyen említ bennünket. A fol. 250 verson Charles

¹ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique, par Frédérique LYNA. Bruxelles 1927. 7381(21678)

² C. RUELENS: Les mémoires de Henningius Frommeling 1601—1614 d'après le manuscrit autographe inédit. Bruxelles, 1861.

Bonaventura Buquoi Magyarországra küldéséről tesz említést (1621), majd a fol. 259 recton Bethlen kapcsán a következőket írja (1622): *In Hungaria quamvis in principio huius anni magnae essent turbae atque confusiones pacato tamen Betlehem Gabor, Corona quoque et urbibus superiori ablatis restitutis pax inter Procere et Imperatorem facta est. Turca enim domestico bello intricatus magno Christianae reipublicae commodo quieuit.*

Számunkra azonban most fontosabb az a rövid leíró rész, amelyet Frommeling az országról, s annak nyugati szegletéről írt.

Hungaria

1613

BR—KB MS 7381 (21678) ff. 178r-178v.

Furstenfeld parua est civitas edito in loco sita, quae varijs Turcarum cladibus defoedata destructa et quasi desolata iacet. Hinc per aliquot oppida superatis Stiriae finibus Hungariam ingressi Oedenburgum primo inde Eisenstadium peruenimus.

Hungaria amplissima et amoenissima est regio, in duas diuisa partes uti in Superiorem et Inferiorem Hungariam vtraque autem pars fertilissima est et pascua; Conspiciuntur enim hic integri Campi viridarij instar, vineis, pomis, piris persicis, alijsque fructibus maximopere abundantes. Armenta praecipue autem boues, maxima in hac regione enutriuntur copia, ita ut singulis annis multa millia bouum ad alias diuindantur(!) regiones; Nam etiamsi haec regio a multis annis, varijs ijsque diris Turcarum cladibus, passim defoedata fuit ac depopulata tanta tamen in illa est rerum affluentia abundantiae ut incolae ad delicias potius quam necessitatem rebus fruuntur: imo frumentum, vinum alijque fructus et fruges in nullo fere vel saltem vilissimo habeantur pretio. Parebat haec regio olim Romanorum Imperatoris successu autem temporis et infelici Christianorum cum Turcis dimicatione, praecipue autem Inferior pars maiori ex parte iugo infidelium est subiecta.

Oedenburgum vti etiam Eisenstadium ambae paruae et immunitae sunt ciuitates quae ob varias clades et Turcarum depopulationes nunc maiori ex parte sunt destructae. Eisenstadio per aliquot oppida ad amplissimum peruenimus lacum, lacum vngaricum vulgo appellant, hinc sese per insulam Danubianam, quam Danubius in duos diuidens partes, circumfluit: quae longitudine ad 12, latitudine vero ad 7 milliaria

Vngarica sese extendit, multisque oppidis est exulta, Comarium (quae civitas huic insulae ceu puppi cuiusdam navis insita est) contendebamus, verum cum circa hoc idem tempus saeva quaedam contagio Vngariam, Bohemiam, Austriam, Silesiam, Morauiam, Saxoniam aliasque Germaniae regionis inficere ac depopolari coepit, mutata sententia versus Germaniam iter refleximus, et relicta a dexteris Posonio vulgo Pressburg id temporis pestifera hac contagione infecta Hamburgum petiuimus . . .

A megtett útnak, különböző helyeknek és városoknak rövid leírása

Fürstenfeld egy kiemelkedő magas helyen épült kisváros, amely a török dúlások miatt szétrombolódott, elpusztult, s csaknem elhagyottá vált. Innen néhány helységen áthaladva a stíriai határt átlépve Magyarországra érkeztünk, s előbb Sopronba, majd Kismartonba mentünk.

Magyarország nagyon gazdag és igen szépfekvésű vidék. Két részre oszlik, nevezetesen Felső- és Alsó- Magyarországra. Mindkét rész felette termékeny és legeltetésre alkalmas. Úgy tűnek ezek a friss mezők — szőlőhegyek, gyümölcsösök: alma, perzsakörte és más gyümölcsfák —, mint díszkertek. E mezők gabonában is, s a hasznos termények ezer más fajában különösen bővelkedők.

Különösen pedig marhacsordák sokaságát tartják ezen a vidéken, olyan sokat, hogy évente sokezer szarvasmarhát hajtanak külföldre. Jóllehet ez az ország régóta számos részében a törökök különböző iszonyú csapásai alatt szétrombolódott és elnéptelenedett, mégis a javak oly nagy bősége és gazdagsága található benne, hogy a lakosok inkább a gyönyörűségig bővelkednek, semmint hogy hiányt szenvednének; sőt a gabona, a bor és más hasznos termékek, gyümölcsök nagyon olcsóak.

Ez az ország valaha a római császár örökségéhez tartozott, azonban idővel a keresztények törökökkel való szerencsétlen harca következtében Alsó-Magyarország nagy részét a hitetlenek leigázták.

Sopron és Kismarton kicsi és erődítés nélküli városok, s jelentős részük a számos török portya miatt szétrombolódott. Kismartonból néhány városkán át egy nagy tóhoz érkeztünk, amely tavat Magyar tónak neveznek. Innen a Duna egy szigetén át — amelyet a Duna két ágra szakadva körülfoly; hosszúsága eléri a 12, szélessége a 7 magyar mérföldet és sok település van rajta — Komáromba igyekeztünk (ez a város mintegy hajóatként helyezkedik el a szigeten). Azonban, mivel

ezidőtájt Magyarországon, Csehországban, Ausztriában, Sziléziában, Moráviában, Szászországban és Germánia más vidékein valamely kegyetlen kór kezdett elterjedni és pusztítani és sok más akadály is támadt, szándékunkat megváltoztatva Germánia felé vettük utunkat, s Pozsonyt avagy Pressburgot jobbról elhagyva (amely város ezidőtájt veszedelmes ragállyal volt fertőzött) Hamburgba mentünk...

COLONEL DUPLESSIS LESCUYER
Voyage des Hautes et Basses Allemagnes, des Pays Bas
1650
Utazás Felső- és Alsó- Németországban és a Németalföldön
BR—KB MS 7418 (15825)

A három kötetes kézirat tiszttárat, feltehetően úti jegyzetekből összeállított napló,¹ leíró részekkel. A szerző, jóllehet megnevezi magát, történeti, családtörténeti kézikönyvekből nem ismert. Sem a belga,² sem a francia³ nagy heraldikai összefoglalások nem adnak felvilágosítást.

A nagy Richelieu bíboros családjában volt ugyan egy L'Ecuyer du Plessis-Richelieu, de az XIII. Lajos kora előtt élt. Szóba jöhetne még a pikardiai Lescuyer de Muret család, amelynek egy tagja, Jérôme Lescuyer (meghalt 1674) a *mestre de camp d'un regiment de cavelerie* tisztet viselte, de — egyrészt nem Duplessis, másrészt nem colonel, és nem tudjuk, hogy utazott-e. Az útleírás szerzője kilétét illetően tehát továbbra is bizonytalanságban maradunk.

Royaume de Hongrie
BR—KB MS 7418 (15825) fol. 214r-215v.

Ce Royaume est borné du costé du Septentrion d'une Montagne nommée Grapak(!), par laquelle il est separé de la Poloigne et de la Russie; de l'orient de la Transiluanie et Valachie; au midy du fleuve Draue; et au couchant de la Stirie, Autriche, et Morauie. Sa plus longueur ne surpasse point 60 lieues d'Allemagne et sa largeur est presque pareille. Ce pays est diuisé en Supérieur et Intérieur: mais ce Royaume est tombé miserablement en la puissance du Turcq. L'Empereur en possédant très peu de chose, comme Presspurg, Komara, Raab, et quelques autres villes.

Presspurg est la ville Capitale de ce qui reste de ce Royaume à L'Empereur, assés bien bastie selon la coutume ordinaire des Alle-

¹ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique, par Frédérique LYNA. Bruxelles 1927. 7418(15825, 15826, 15827)

² Charles Poplimont: La Belgique héraldique. Recueil historique, chronologique et biographique complet de toutes les maisons nobles reconnues de la Belgique. Tom. I-XI. Bruxelles, 1863—1867.

³ Dictionnaire de la noblesse par François Aubert de la Chenaye-Desbois. Vol. I-19. Paris, 1863—1876 (réimpr. 1980).

magnes, fortifiée autant quelle le peut estre contre un Ennemy Infidelle, car l'on n'y a rien Espargné pour la bien deffendre, il y a toujours une forte Garnison; et du reste une situation grandement propre; sur la gauche du Danube et a 12 lieues de Vienne avec un air pur et fort salubre.

Les flancs des montagnes circonvoisines sont remplis et charges de tres beaux vignobles qui produisent d'Excelens vins et tous blancs sy furieux et sy forts qu'il semble boire de l'Eau de Vie, et beaucoup plus violents que celui d'Autriche quoy que tres bon; et le plus haut de ces Montagnes est tout couuert de grosses et Espoisses foirests: d'ailleurs les valées sont Embellies de jardins et vergers Entrecouppées par plusieurs prairies, ce qui rend cette Region merueilleusement agreable.

Raab est en la hongrie Interieure, située a la droite du Danube Enuiron deux lieues ou un autre fleuve se decharge, lequel de la couleur noire est nomme en Allemand Raab ou Raas, c'est a dire Corbeau. Elle est Ennoblie par son siege Episcopal, et selon l'oportunité du temps est asses frequentée des Marchards acause de sa situation, car elle est naturellement tres bien fortifiée estant ceinte de Marescages et de la Riuere.

Les Vestiges du Chateau et les sepultures avec les sculptures et statues faites a la façon des anciens Romains demonstrent suffisamment sa grande antiquité et que l'armée Romaine y a autrefois demeuré.

Cette ville a esté tellement fortifiée par les Empereurs Ferdinand et Maximilien, de forts murailles en dossées de larges terrasses et Ramparts avec bastions et plates formes le tout Enuironné d'un large et proffond fossé Remplis d'Eau, qu'il semble quelle soit inexpugnable, cespourquoy il y a continuellement deux puissantes Garnisons, l'une de soldats allamends, l'autre de hongrois lesquels sont en perpetuelles alarmes a Raison du voisinage de Esnnemy.

Komara est une autre ville située sur le Danube mais je n'y suis pas entré.

Raab est distant de Prespurg de huit lieues de hongrie et de quatre de Komara.

De ce pays nous repasserons en l'archeuesché de Saltzburg voisin de l'Autriche.

A Magyar Királyság

Ezt a királyságot északról egy hegység határolja, a Kárpátok, amely elválasztja Lengyelországtól és Oroszországtól. Keletről Erdély és Oláhország; Délről a Dráva-folyó és nyugatról Stiria és Morvaország. A hosszúsága nem több, mint 60 német mérföld, s a szélessége is csaknem ugyanannyi. Ez az ország két részre van osztva Felső- és Alsó-Magyarországra: de ezt a királyságot a törökök nyomorúságosan igába hajtották. A császár keveset birtokol belőle: Pozsonyt, Komáromot, Győrt és még néhány várost.

Pozsony annak a résznek a fővárosa, amelyet a császár bír. Elég jól erősített az általános német szokás szerint. Éppen annyira megerősített, amennyire kell a hitetlen ellenség ellen; s mert fáradságot nem kímélve kell védelmezni; mindig van ott egy erős helyőrség.

A város másik részének elhelyezkedése nagyjából megfelelő: a Duna bal oldalán, Béctől 12 mérföldnyire. A levegője tiszta, igen egészséges.

A környező hegyeken mindenütt nagyon szép szőlők vannak, amelyek elsőrangú bort teremnek: olyan vad és erős fehér borokat, hogy azt hiszi az ember, hogy pálinkát iszik; sokkal erősebbek, mint az ausztriai borok — valami igen jók. A legmagasabb helyek nagy és sűrű erdőkkel borítottak; a völgyeket kertek díszítik, és a gyümölcsösök sorát számos rét szakítja meg, amelyek ezt a vidéket csodálatosan kellemessé teszik.

Győr Alsó-Magyarországon található; a Duna jobb oldalán helyezkedik el. Tőle körülbelül 2 mérföldnyire egy másik folyó ömlik a Dunába, amelyet fekete színű vizéről neveztek el németül Raabnak, avagy Raasnak, vagyis Hollónak.

A város rangját emeli az, hogy püspöki székhely és mostoha idők ellenére a kereskedők eléggé látogatják, a jó elhelyezkedése miatt, mivel a természet nagyon jó megerősítette azáltal, hogy mocsaraktól és folyóktól övezett.

A kastély maradványai, a domborműves siremlékek és a római mintára készült szobrok elégségesen mutatják, hogy régmúlta tekint vissza, és hogy a római hadsereg néhányszor ott tartózkodott.

II. Ferdinánd és Miksa ezt a várost igazán jól erősítette, erős támfalakkal, széles teraszokkal, bástyázott rámpákkal és lapos tetőkkel(?). Az egész egy széles és mély vizesárok veszi körül, hogy bevehetetlennek tűnjön; ezért állomásozik itt két igen erős helyőrség, egy német és egy magyar, amelyek folyamatosanriadókészültségben állnak a szomszédos ellenség miatt.

Komárom egy másik város a Duna partján, de oda nem mentem el.
Győr Pozsonytól nyolc magyar mérföldre van, Komáromtól négyre.

Ebből az országból visszafordultunk a saltzburgi érsekségbe,
Ausztriába.

REYZE NAER ITALIEN

1658—1668.

UTAZÁS ITÁLIÁBA

KB—BR MS 7405 (II. 738)

Ugyancsak a Belga Királyi Könyvtárban található¹ egy ismeretlen nevű bruggei könyvkötő flamand nyelvű útinaplója. 1658-ban indult szülővárosából, s csatlakozott Filippo Spinola gróf kíséretéhez. Így jutott el 1661-ben Bécsbe, majd 1662-ben többször megfordult Pozsonyban is. Útját Róma irányában folytatta, s az Örök Város után Nápoly nézte meg. Itt letelepedett, s könyvkereskedőként dolgozott. 1668-ban hazatért hazájába.

Útinaplójának 25r. folióján említi először Magyarországot (1661): *Ick hebber ghesien van twintigh-voedt-lanch en noch meer sy wort ghevanghen in den Danauw in Hongarien tusschen de stadt Presbourgh, en Komora, sy is van ghedaente als een stuer, ende <worden> maer een er(?) konnen op cleyne waeghentjens met twee peerden <naer Weenen ghebracht> voeren, die aen een vis ghenouch hun vrecht hebben. (Húsz láb hosszú és még nagyobb példányokat is láttam. Ezt a halat Magyarországon, a Pozsony és Komárom közötti szakaszon fogják a Dunában. Külsőre a tokhalhoz hasonlít, és olyan súlya van, hogy két lovat kell egy kisebb szekér elé fogni, hogy el lehessen szállítani.)*

1662-ben aztán maga is ellátogatott Pozsonyba. Mielőtt ottani élményeinek leírására térnénk, útleírásának két magyar vonatkozású részét mutatjuk be.

A kézirat 71. foliója Cornelis és Jan Meyssens² Zrínyi-portréja. A buzogányos mellkép alatt a címer és a felirat: *Illustrissimus et Excellentissimus Dominus D. NICOLAVS ESDRIN Comes de Zerín, Croatiae Gubernator, exercitusque Vngarici generalis etc.* A metszet nem

¹ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique, par Frédérique LYNA. Bruxelles 1927. 7405(II. 738). A benne szereplő, Zrínyi Miklósról vonatkozó adatok miatt közöltem a Zrínyi-dolgozatok IV. (Szerk. Kovács Sándor Iván. Bp. 1987. 151-172.) kötetében ugyancsak Simon Márta fordításában Két belgiumi Zrínyi-emlék címmel. A kiadás megismétlését e kis gyűjtemény teljessége kedvéért, és az akkori szövegolvasat BUJTÁS László Zsigmond általi alapos revíziója miatt láttuk indokoltnak.

² Jan Meyssens (1612-1670) és Cornelis Meyssens, a fia (1639-?) a kor ismert antwerpeni művészei. Egy ideig Bécsben éltek. Zrínyit innen ismerhették. Lásd: Bibliographie Nationale de Belgique. Vol. XIV. Bruxelles, 1897. 788-794. A könyvkötő bárhol megvehette az arcképet. Például Antwerpenben, ahol a többi Meyssens metszeteket is árulták: "On les vend chez Martin Vanden Enden marchand de taille douces sur le coinq de la rue de Beddestraet sur le Marché de souliers a Anvers." — ahogy számos metszetükön olvasható.

ismeretlen,³ számunkra azonban mutatja, hogy a könyvkötőre milyen hatással volt Zrínyi: a róla készült metszetet megvette, s útinaplóját díszítette vele.

A másik magyar vonatkozású hely megemlékezés arról, hogy Bécsben látott egy kivégzést. 1662. április 11-én a városháza előtti téren lefejezték Tistins(!) magyar grófot pénzhamisításért (*ick hebbe ghesien, ghebuert te syn, die de galghe hadde verdient, den hongharighschen graeve Tistins, overytght synde van valche munte, ende met het sweert ghestraft, op het Amphuys den 11. april 1662.*)⁴.

Ennek leírása utáni lap (fol. 85.) ismét egy metszet: *een ongers man* és egy *Bulgarische Vrouw*⁵. Ez utóbbi — az útvonalat, melyen haladt, ismerve — szlovén.

Ezek után lássuk mit tartott emlékezetre méltónak pozsonyi látogatósaiból.

³ Cennerné Wilhelmb Gizella, Zrínyi Miklós a költő arcképeinek ikonográfiája. Archeologiai Értesítő, 1964. 187-209. IX/1. Magyar Történeti Arcképcsarnok 4692. Példány még: Wien, Österreichische Nationalbibliothek; Paris, Bibliothèque Nationale. Cabinet des Estampes.

⁴ Kovács Sándor Iván figyelmeztetett arra, hogy a név minden bizonnyal Liszti Lászlót, a költőt (1628-1662) takarja. Vö. Komáromy András: Listi László élete. Bp. 1887. 22-47.

⁵ Ugyancsak Kovács Sándor Iván hívta fel figyelmemet, hogy ez a kompozíció nem ismeretlen a nyomtatott forrásokban sem. Ugyanez, de német felirattal megjelent Edward Browne útleírásában is: *Gantz sonderbare Reisen Nürnberg*, 1686. p.100. (App. H. 2242 — korábbi angol kiadását nem sikerült kézbe vennünk). A férfialak fordítottan (balra tekint) szerepel a *sine loco* és *sine anno* regisztrált (1700k.) *Regni di Ungheria del P. Coronelli* (App. H. 2358) című nyomtatványban.

Beschrijvinghe van de stadt Presbourg hoofstadt in Opper Hongarien
1662

KB—BR MS 7405 (II. 738) ff. 68-75.

Den ryckx-dagh beroepen door den keyser in 't jaer 1662 in de stadt Presbourg, gaf my gheleghenthey, om met myn graeve aldaer oock te voorschynnen.

De stadt Presbourg is de hoofstadt van Opper Ongarien, toebehoorende aen den Romschen keyser, sy leyt op den revier den Danauw. Ende en heeft geen besonder sterckte, als een kasteel dat op het tsop van een hoogen bergh leydt, daer men een alf ure van node heeft om tot het seve te gheraecken ende en heeft maer een toeganch op welcker wegh hier en taer bebaudt met huysen, van ghelycke het casteel is oock seer sterck met mueren omringhelt, en met schoone steene huysen bebaudt, soo voor de soldadische, als oock een schoon quartier voor syn keyserlycke majesteyt die sich hier onthoudt, in dierghelycke voorvallen, als nu op desen rickxdagh: in dit qartier behalven die platsen voor des keyser huys dienaren en keucken, soo heeft den keyser twee schoone voorkamers aen dewelcke syn keyserlycke albardieren en artssieren de wacht hauden daer is noch een derde kamer, in dewelcke ick syn keyserlycke mayesteyt hebben sien het middagh mael houden, ick laete my vooren staan op deselve maniere als hy tot Weenen doet, want soo drae als den keyser aen tafel was gheseten met alle syn hovelighen omringhelt, soo quaemen die ghesanten in, groetende synne keyserlycke majesteyt, ende vertrocken een weynigh besidden, ende deckten hun hoofd. Daer alle die kande(?) eedelen met den hoedt af stonden, ende den keyser aen tafel diende. Behalven dese drye groot kamers moet noch wesen syn slaepkamer, en noch voor ander kamerheeren waeruyt men ten naesten by kan afmeten de groote van het qartier des keyzers in dit casteel. In het middel van dit casteel is een seer diepen put van levende water, dat seer smaeckelyck is, men behouft een alf ure tyts om een hemer water om hoogh te krighen, maer den hemer is redelyck groot en houdt voor het minste twintigh stoopt nats, ende wort opghetrocken met een wiel als dat tot Brugghe van de craene, daer twee persoonen in gaen. Hettwelcke seer te achten is in soo een hooghe, en verre gheleghen platse van drinckwaeters, want om de waerheyt te segghen, de waeteren soo in stadt als buyten en syn van de beste niet om te drincken. In dit casteel woort oock bewaer de konincklycke kroone van den H. Stephanus, die sij segghen

ghebraecht te synnen aen desen h. konninck uyt den hemel door eenen henghel. Op dit casteel ligghen ongarische melisie die hetselve altyt seer sterck besetten met soldadischken.

Om nu tot de stadt te kommen, dewelcke rondtom bemuert is, syn maer vier poorten, met een shoon voorstadt naest den noorden kant, naer het overgaen van Gran, heeft dien ars-bisschop syn setel in dese stadt ghestelt, welcken Ars-bisschop van Gran heeft onder hem ses andere bisschoppen te weten Agria, Nitra, Raab, Vaccio, Vijfkercke, Vesperin. De cathadraele(!) kercke is niet vrimt ghebaudt, met naeme S. Martinus: dese kercke wort oock ghebuckt by de Eerw: Paters Jesuwiten, en hebbe[n] daeraen ghebaudt een convent in dewelcke sy hebben een uytnemende schoone apoteecherrie, in dewelcke is te sien een vrouw mensche met vleesch en huyt maer gans swart en dorre dat aldaer uyt Igypten ghebracht is. Daer is noch een franciskaender clooster, als oock een vrouw clooster van clarissen. En een kercke voor de luteranen in dewelcke sy hun godtsdienst vry en onverindert pleghen, syn(!) komt de Roomsche soo naer by, dat men in deselve geen verschil en siet, soo versiert en opghepronckt van antaer en beelden, en de misse lesen in de moederlycke talen met diaken en supdiaken, ten hadde gheweest dat in de misse alle de aenhoorders te saemen ghesonghen hadde[n], ick hadde my laeten voor staen in een Romsche kercke te wesen. De huysen syn van steen ghebaudt by naer op de italiaensche wyse en redelycke breede straeten, met en tamelyck marckt op dewelcke alle daeghe levensmidels verkocht worden, en seer goeden koop, sy hebben goeden stercken wyn, en broodt, het broodt schin in het aensin seer onaenghenaem swarte corsten maer van binnen soo wit als witte broodt. Sy hebben veel gherockte gansen die oock daghelyck te marckt verkocht worden.

De burghers en syn niet vrimt om mede te handelen, maer morren altyt jeghens het duytsche regeringhe. Van de landt syde is een schoon en groote voorstadt dat redelyck wel bebauwt is, alwaer wy logeeren, alhier is oock een groot huys alwaer den graef Nicolaus van Serini, syn vertreck houdt als hy naer Presbourgh komt, ende toens wy daer waeren was myn graeve by den graef van Sirini te middagh mael ghe(!) gheroepen, daer noch veel anderen eedelen oock by waeren, ende syn aldaer seer wel ghebejgent gheworden met alle liefde en groote pracht. Al met silver servissie. Als nu het frut op tafel ghestelt was qam een eedelman des graf Serini, my vriendelycke versoucken, om met hem oock het middagh mael te doen, hettwelck ick met een beleeftheyt weygherende, seghende dat het onverdient was ende dat ick niet en wiste of

myn graef dat soude wel afghenoemen hebben, doch myn graeve merckende dat desen eedelman, my seer aenhielt van presseringhe riep my tot hem, en vraghede wat desen eedelman van versouckt, ick seyde myn heere hy versouckt my om met [hem] het noen mael te doen; soo seyde gaet, want die knechten sullen al gheeten hebben, ende ghy en sout 'thuys gheen eten ghereet vinden, hiermede soo naent desen eedelman myn handt vast ende brachte my in een kamer, daer een tafel ghedeckt stont, daer quaemen terstont noch drye eedel leden in, met een van des graefs van Serins paegie een Brusselaer van gheboorte, wy settende ons sessen aen tafel ende men distte ons lustigh, oock al met silver servissie wy brachten het noenmael om in een soete tsaemen spraecke al of wy allemaal van een natie gheweest hadden, jae noch meer, want dese ongarische eedelmannen toonden my sulcken liefde dat ick daer besaemt in was. Naer hat eten soo gonch ick met myn graef het speelhof sien, van den Ars-bisschop van Gran een houdt weerdigh man. En als hy uytrijdt in carosse heeft een ghevolgh van dertigh persoonen soo eedele, als knechten.

Op een anderen dagh was myn graeve te gast ghenoeft ten huysse van den graeve Budiani, (daer ick van ghelycke als boven wel onthaelt wiert) desen graef is een seer zoet humuer(?), blygheestigh, en toonde sich seer gheneghen om syn ghenoden vermaeck aen te doen, naer het eten, 'tgoen my wat vrimt scheen sulckx te sien in een hongarischen graef, al soo men in hun uytwendighen schin anders en kan mercken als de wapenhandelinghe, ghelyck ick wel by andere hongarische graeven ghesien hebben, om hun ghenoden wat vermaeck aen te <doe> toone[n] naemen de muskettons in de handt, ende schooten den eenen schuet op den ander in de ronde van een schellinck, oock met het loopen te peerde, daer sy voor geen natie in en moeten reycken. Maer desen graef Budiani, bracht een zoeter vermaeck voor den dagh, te weten den graef gaf ordere dat men syn soentjens peerdt soude boven ghebracht hebben; twintigh steene trappen hooghe, het hauttste knechtjen van htien(!) jaeren oudt ende het jonste van acht jaeren, die mosten daerop sitten ende ider thien a twalf mael rondt de kamer ridden, en saeten te peerde al of het bejaerde persoonen gheweest hadden; men dede het peerdt weder om leghe doen door vier knechten. Hiernaer liedt den graeve syn violin haelen ende begonste te speelen op de hongarische manier, den houdtste soon vraghede verlof om een staet juffer van de graefinne syn moeder te moeghen haelen, om met haer wat te danssen 'tgoen hem toeghestemt wiert. Liep met een snelheyt naer het qartier van

de graefinne syn moeder met een joffer die seer besaemt was te moeten kommen danssen alleen vrouw persoon synde onder alle dese uytlantsche, en hongarisch graeven, echter sy danste drye verscheyde danssen met den jonghen graef, tot groot ghenoughen van het gheselschap, aen de uytlandtsche heeren was het vrimt om sien de danssen op de hongarische maniere, ende aen de hongarische vermaekelycke, om dieswille sy sulckx ghewoon syn van sien.

Als de joffer de drye danssen ghedanst hadde, gaf den graeve Budiani verlof om wegh te gaen, ende vertrack met een seer beleefde groetinghe ende wiert van alle de heeren bedanck over 't vermaeck aen hun ghedaen. Den graef dede een van sy[n] eedelmas(!) by hem roepen met syn instrument, het is als een claversinghe maer daer wort op ghespeelt met twee stocksjens waarmede de snaren gheraecht worden, een istrument(!) by ons niet bekend, den graefve met syn violon, met desen eedelman acordeerden seer wel te saemen, en speelden verscheyde liedchens, <e> den graeve meende noch its te peerde aen te richten maer den tyt was verlopen: waerop het gheselschap scheede.

Ick hebbe hier oock ghesien den Palatyn van Hongaerien Francois graeve van Wesselinini(!) etc. een seer vollifvigh man, hy lagh op een bedde in syn kots waghén, dewelck wiert omringelt met een kompnie(!) hongærigh<e>sche soldaten wel toegerust, van, met savel, carbin, marshamer en noch ander krightstuygh. En sluyten de carosse met ses peerde soo nauwe toe soo voor de peerden als van achter de caros dat selfs met eenen hondt daer ontrent en kan, en het veendel van de compagnie soldaten wiert mede van den veenderych ghedragh. Op dese diete bequam desen palatyn het gulde vlies, maer hebbe die feeste niet ghesien, omdat ick moest naer Ween wederkeeren, ende als ick andermael, weder naer Presbourgh keerde soo was de feest al gheaen(!).

Den wegh van Weenen op Presbourgh is seer vermaeckelyck, met schoone hof<den>steden, en velden, daer met gansche kudden herten te saemen oploepen, sy en syn van de menschen niet vervaert om dieswille dat se van niemant gheschoeten en worden, als van den keyser, die dese jacht voor sich houdt. Ick hebbe eens tot Presbourgh ghesien den keyser van de jacht kommen, met twaelf groote herten, op waghens gebrach op het casteel. Eer men aen de stadt komt soo moet men een kleyn water passeren, dat te lande waert loop ende maeck het eylandt Schut, soo dat men over een houck van hetselve moet passeren om aen de schepsbrughe te gheraecken die over den Danauw leyt op vier en vyftigh schepen, in het middel een optreckende brughe met wacht van

den keyzers soldaten, maer dese brugghe en wordt maer ghemaeck om alsser tot Presbourgh een rickx-dagh ghehouden wort, om soo met beter ghemaeck voor syn keyserlycke majesteit, ende ander hovelinghen soolanch die duert, om van Weenen naer Presbourgh, en van Presbourgh naer Weenen te keeren, want gheduerende den Rickxdagh als nu is <de> het hof tot Presbourgh als nu tot Weenen.

Pozsonynak, Felső-Magyarország fővárosának leírása

Az 1662-es országgyűlés, amelyet a császár hívott össze Pozsony városába, lehetővé tette számomra, hogy gróffommal oda is ellátogassak.

Pozsony Felső-Magyarország fővárosa, és a német-római császár fennhatósága alá tartozik. A Duna partján terül el, és nincs más erőssége csak a vár, ami egy magas hegy csúcsán helyezkedik el. Fél órába is beletelik, amíg feljut oda az ember. Egyetlenegy út vezet csak oda, amelyet itt-ott házak öveznek. A várat erős fallal vették körül, s benne szép, kőből épült házak vannak a katonák számára, valamint egy szép szálláshely öcsászári fenségének, aki az olyan alkalmakkor, mint ez a mostani országgyűlés is, itt tartózkodik. A várnak ebben a részében nemcsak a szolgák számára fenntartott helyiségek és a konyha található, hanem van itt két szép fogadóterem is, amelyben öcsászári fensége alabárdosai és íjászaik állnak őrt. Van ott még egy harmadik helyiség is, ahol öcsászári fenségét ebédelni láttam. Emlékezetem szerint ez ugyanúgy zajlik le, mint ahogy azt Bécsben is teszi. Amikor ugyanis udvaroncaitól körülvéve asztalhoz ült, bejöttek a követek, köszöntötték öcsászári fenségét, majd kissé arrébb húzódtak s feltették kalapjukat. Az összes ismertebb nemesúr is ott állt, kalapjával a kezében, a császár parancsára várva. E három helyiségen kívül még kellett hogy legyen a császárnak hálószobája is. Hozzá kell ehhez még számítani a többi belső embere számára szolgáló helyiségeket is. Mindebből körülbelül következtetni lehet arra, mekkora volt ebben a várban a császár számára fenntartott hely.

A vár közepén van egy nagyon mély kút, amelyet nagyon jóízű forrásvíz táplál. Fél órába is beletelik azonban, amíg egy vödör vizet felhúznak. A vödör elég nagy, legalább ötven liter víz fér bele, s két ember húzza fel egy kerék segítségével úgy, mint Bruggében. Nagyon különös, hogy ilyen magasságban és ilyen távoleső helyen iható vizet találtak, mert az igazat megvallva a városban és környékén jobb a vízből nem inni.

Ebben a várban őrzik Szent István király koronáját is, amelyről az itteniek azt beszélik, hogy egy angyal hozta az égből a királynak. A várban magyar katonaság van, így azt állandóan ellepi a hadinép.

Hogy most már a városról szóljak, azt fal veszi körül, és csak négy kapuja van. Északi részéhez közel egy szép előváros terül el. A esztergomi kapu közelébe helyezte székhelyét esztergomi érsek. Az

érsekséghez hat püspökség tartozik: az egri, a nyitrai, a győri, a váci, a pécsi és a veszprémi.

A Szent Márton székesegyházat a szokásos módon építették meg. Ezt a templomot is a nagytiszteletű jezsuita atyák használják, akik egy rendházat építettek hozzá. Ebben van különlegesen szép patikájuk, amelyben egy nő elfeketedett és kiszáradt múmiája látható, amely Egyiptomból került ide.

Van még ott egy ferences és egy klarissza kolostor is, valamint egy lutheránus templom, amelyben a hívők szabadon és háborítatlanul tarthatnak istentiszteletet. Ami ezt, a templom oltárát és a szobrokat, valamint a díszítést illeti, alig találni eltérést a katolikusokétól. Az istentiszteletet anyanyelven tartják lelkész és segédlelkész vezetésével. Ha nem énekelt volna minden hívő együtt, azt hihettem volna, hogy katolikus templomban vagyok.

A város házai kőből épültek az itáliaihoz közel álló módon. Az utcák elég szélesek, és van egy viszonylag nagy piactér is, ahol minden nap élelmiszert árulnak, mégpedig nagyon olcsón. Jófajta, erős boruk van, a kenyerük külseje viszont nagyon kellemetlen benyomást kelt, mert a héja fekete, a belseje azonban olyan, mint a fehér kenyéré. Naponta sok füstölt libát is árulnak a piacon.

A város polgárai beleszólhatnak az ügyek intézésébe, de mindig elégedetlenkednek a német kormányzással szemben.

A város folyóparttól távolabb eső részén helyezkedik el egy szép nagy előváros, amely már eléggé beépült. Itt szálltunk meg. Erre található Zrínyi Miklós gróf nagy háza is, amelyben pozsonyi tartózkodása alatt lakik. Amikor ott jártunk, Zrínyi gróf meghívta grófomat ebédre. Az ebéden sok más nemes úr is jelen volt. Nagyon barátságosan és nagy pompával — ezüst készletből felszolgált fogásokkal — fogadtak bennünket. Amikor a gyümölcs asztalra került, Zrínyi gróf egyik embere odajött hozzám, és kedvesen hívott, hogy ebédeljek vele. Én azonban udvariasan visszautasítottam, mondván, hogy ilyen kegyre nem szolgáltam rá, és egyébként sem tudom, hogy gazdám beleegyezne-e. Az azonban látván, hogy a nemes úr továbbra sem tágit mellőlem, magához hívatott, és megkérdezte, hogy mit akar tőlem az úr. Erre azt válaszoltam: "Nagyságos uram, arra kér, hogy vele költsem el az ebédet". Mire ő: "Menj csak nyugodtan, a szolgálók már valószínűleg ettek, s otthon már nem biztos, hogy találsz magadnak ennivalót". A nemes úr erre kézenfogott és bevezetett egy terembe, ahol egy megerített asztal állt. Nem sokkal azután még három másik úr is

odajött Zrínyi gróf egyik brüsszeli születésű szolgájával. Asztalhoz ültünk, és nagyon finom étkeket szolgáltak fel nekünk is ezüst készletből. Ebéd közben kellemesen elbeszélgettünk, mintha csak egyazon nemzet fiai lettünk volna, sőt ezek a magyar nemesurak olyan barátságosan viselkedtek, hogy igencsak zavarban voltam.

Ebéd után gazdámmal megnéztük az esztergomi érsek játszóudvarát. Az érsek idős, nagy tiszteletben álló ember: ha kihajtat, hintáját harminc nemes és szolga kíséri.

Egy más alkalommal gazdámat Batthyány gróf hívta meg házába, ahol a korábbiakhoz hasonlóan nagyon kedvesen vendégelt meg bennünket. A gróf vidám, jókedélyű ember, aki mindent megtett, hogy vendégeit az étkezés után valamilyen látványossággal jókedvre derítse. Különös volt ilyesmit tapasztalni ettől a magyar gróftól, hiszen a többieknél csak a fegyverforgatáshoz hasonló jeleneteket láttam. Azok vendégeik szórakoztatására kezükbe vették muskétályukat, és egymás után egy pénzérme közepébe lőttek. Ezt azután lovon ülve is megismélték. Nincs olyan nemzet, amely túlszárnyalná ebben őket. Batthyány gróf azonban kellemesebb szórakozást talált ki vendégeinek. Parancsot adott ugyanis, hogy hozzák fel a fia lovát a terembe. Ehhez a lovat húsz lépcsőn kellett felvezetni. A legidősebb (tíz éves) és a legfiatalabb (nyolc éves) szolgaleánykének a nyeregbe kellett ülnie, s így körbeügetnie mindegyiknek tizszer-tizenkétszer a teremben. Úgy ülték meg a lovat, ahogy azt meglett emberektől látni. Ezután négy szolga elvezette a lovat.

A gróf erre behozatta a hegedűjét, és magyar dalokat kezdett el játszani. Ezt látva legidősebb fia engedélyt kért, hadd hozzon anyja, a grófnő kíséretéből egy előkelő hölgyet, hogy eljárjon vele néhány táncot. Amikor erre engedélyt kapott, gyorsan odaszaladt anyjához, a grófnéhoz, s visszatért egy hölggyel. Az nagyon szégyellte magát, hogy a külföldi és magyar urak szeme láttára nőként egyedül, az ifjú gróffal kell táncolnia, a társaság nagy öröme azonban három különféle táncot jártak el. A külföldieknek különös volt látni a magyar táncokat, a magyarok azonban élvezték, hiszen ők gyakorta láthatnak ilyet. Amikor a táncnak vége volt, Batthyány gróf engedélyt adott a hölgynek, hogy eltávozzon. Az nagyon udvariasan elköszönt, és az urak megköszönték neki a kellemes szórakozást, amelyben részeltette őket.

Ekkor a gróf hívatta egyik emberét, hogy az hozza a hangszerét is. Ez a hangszer leginkább a csembalóhoz hasonlít, ezen azonban két botocskával szólaltatják meg a húrokat. Ilyet nálunk nem ismernek. A

gróf és az úr jól játszottak együtt, és különféle dalokat adtak elő. A gróf szeretett volna még valamilyen lovas látványosságot is rendezni, de az idő eljárt, s a társaság szétoszlott.

Pozsonyban láttam Wesselényi Ferenc grófot, Magyarország nádorát is, aki nagyon testes ember volt. Ott feküdt a hintójában, amelyet egy századnyi szablyával, karabéllyal, buzogánnyal és más harci eszközökkel jól felfegyverzett magyar katona vett körül. Olyan szorosan haladtak a hatlovas hintó előtt és mögött, hogy még egy kutya sem fért volna oda. A század lobogóját a zászlós vitte. Ezen az országgyűlésen kapta meg a nádor a Aranygyapjas-rendet, de ezt az ünnepi alkalmat nem láttam, mert vissza kellett mennem Bécsbe, s amikor legközelebb újra Pozsonyba érkeztem, az ünnepségnek már vége volt.

A Bécsből Pozsonyba vezető út nagyon kellemes: az út mentén szép tanyák és mezők vannak, ahol egész szarvascsordák tűnnek elő. Nem félnek az embertől, hiszen a császáron kívül senki sem vadászhat rájuk, mert ezt a jogot ő tartja fenn magának. Egy alkalommal láttam, amint a császár vadászatról érkezett Pozsonyba, és tizenkét nagy szarvast hoztak fel szekereken a várba.

Mielőtt az ember beérkezik a városba, el kell haladnia egy kisebb folyóág mellett, amely az ország belseje felé folyik, és a Schut nevű sziget partját mossa. E sziget szélén kell átkelni ahhoz, hogy elérjük a Dunán átívelő, ötvennégy hajóból álló hajóhidat. Közepén egy felvonható híd van, amelyet a császár katonái őriznek. Ezt a hidat csak akkor építik meg, ha Pozsonyban országgyűlést tartanak, azért hogy míg az ülésezik, őrcsászári fensége és az udvar többi embere könnyebben juthassanak el Pozsonyból Bécsbe, illetve Bécsből Pozsonyba, mert az országgyűlés idején az udvar egyszer Pozsonyban, másszor Bécsben tartózkodik.

Fordította Bujtás László Zsigmond és Simon Márta

VOYAGES EN ALLEMAGNE, EN AUTRICHE ET EN ITALIE
après 1671
UTAZÁS NÉMETORSZÁGBAN, AUSZTRIÁBAN ÉS ITÁLIÁBAN
1671 után
KB—BR MS 7387 (II. 5499)

Nem sikerült megállapítani, ki ennek a töredékesen fennmaradt útleírásnak szerzője.¹ A szöveg stílusából ítélve nem lehetett magas fokon művelt ember; talán valakinek kíséretében, esetleg szolgaként járt Pozsonyban. A töredék egyébként rövid németországi rész után Bécs, Pozsony, Kloster Neuburg s rögtön Velence leírását tartalmazza, majd néhány kisebb olasz helyét, ahogy az utazó dél felé haladt. A ismeretlen szerző minden bizonnyal utazás közben vetette papírra élményeit, a kézirat tehát nem tisztázat, s így nehezen olvasható.

Meg kell említeni, hogy korának meghatározásában a katalógus összeállítói bizonytalanok voltak, s 1650 körülre datálták. A pozsonyi fegyvertár leírásakor említett Nádasdy gróftól elkobzott sisak azonban pontosabb kormeghatározást engedett.

PRESBOURG
BR—KB MS 7387 (II. 5499) ff. 24v-26r.

Le chemin de Vienne a Presbourg est tres bon. Il n' y a rien de rare a voir dans la campagne, n'y estant que des miserables Cabanes, tout ce pais a este entierement ruine par le rebelles de Turcx(!), et tellement qui n'y est pas reste une seule maison.

La ville est tres petite pas bien fortifiée, et elle feroit de peu de consideration. Ce ne fut pour sa situation, commandant absolument le Danube. Le plus qui merite d'estre veu est la citadelle située sur un rocher vif: elle est tres forte par la hauteur du rocher, et par le Danube qui la rotoye d'un coté; mais c'est dommage qu'on laisse cette place en si pauvre estat, et qu'on n' y trauaille pas pour aiouter l'art de la formation à la nature. Tout ce qu'il y a-t-à voir est le palais des Rois de Hongrie, c'est vu carré — l'officier qui nous le montra nous dit que Pison Romain en ait batie la premiere estage, et que Ferdinand 2. l'est mis en perfection. On voit 4 tours aux coins de ce palais dans l'une de quelles est

¹ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique, par Frédérique LYNA. Bruxelles 1927. 7387(II. 5499)

gardée la couronne est(!) l'épée de St ...² Nous vimes la porte de la chambre qui est gardée iours et nuict par un hongrois et un Allemand: on ne la montre a personne; dans ce quarré se voit aussy un petit arsenal mais il est de peu de consequence, on nous montra deux casques que le turc auoit enuoïé au compte nadasti³ dans la derniere rebellion. Le lieutenant du chateau à qui nous estions adressé eut la bonté de nous montrer la place où l'on cuict le beuf qu'on en proye à tout ceux, qu'ils en peuuent attrapper quelques chose après qu'on en ait coupée une portion pour la table de L'Empereur. Il cuict trois iours et trois nuict après quoy on le couronne avec toute sorte de gibier. Ce meme lieutenant eut encore la ciuilité d'enuoier un homme avec nous pour nous montrer la montaigne sur la quelle le Roy doit courir à plein galot et y faire quatre coups de taille du sabre aux 4 coins du monde ce qui signifie selon toute apparence qui veut defendre la royaume contre tous ceux qui voudroient l'attaquer. Il ne fait ces ceremonies qu'après estre couronné dans la grande Eglise et après auoir iure fidelité au royaume. Sous l'air sur vu Theatre deuant l'église des franciscains, cependant quelques uns disent que ce sermont se fait dans l'église meme. Les rues par ou passe le nouveau couronné sont tendues des draps. Ils sont de trois differentes couleurs, à sçauoir rouge, vert, et blanc. Le meme peuple dechirent ces draps du mille pieces aussy tôt, que le nouveau Roy est passé, pour en attrapper ce qu'ils peuuent. La montaigne ou le Roy fait ces coups de sabre n'est qu'un veritable fumier contre la muraille d'une maison de sorte, que personne ne la trouueroit s'il n'auoit un conducteur pour la luy montrer. Il ne puis pas m'imager(!) le caprice des hongrois d'auoir choisi pour une si grande ceremonie, cette miserable montaigne, et dans un lieu si peu auant eux.

Les catholicq Romains possèdent la grande eglise; Il y a aussy toute sorte de religieo(ns)(!) cependant on dit qu'il y ait plus des lutheriens que de Cath. non obstant cela ils n'ont qu'une eglise; il y a aussy de caluinistes et de Juifs, mais pas en si grand nombre que les Catho(li)qs(!) et Luth.

On parle 4 differentes langues dans cette ville, à sçauoir hongrois, allemand, latin, et Bohemien, mais l'allemande est l'Ordinaire. Il pris presque tous les Bourgeois pour des grands caualiers les voyant, assez bien vetu, et suin de quelques valets, mais principale les voyant porter de

² Il a oublié le nome de Saint Étienne.

³ Conte François Nádasdy. Ses biens étaient confisqué en 1671.

batons de fer avec un globe au bout, le valet de notre auberge me dit qui le moindre bourgeois le porte. Mais il ne sçauoit pas la raison.

Il est assure que Presbourg, ne merite pas les fatigues que nous souffrions en chemin dont nous n'auons pour toute recompense que le nom d'auoir esté en les dames de qualité vont à la françoise, et les bourgeois à l'allemande.

POZSONY

Az út Bécsből Pozsonyba nagyon kellemes. Semmi különös látnivaló nincsen a vidéken, nincsenek csak nyomorúságos viskók; az egész országot teljesen szétdúlták a törökök és valóban nem maradt még csak egy ház sem.

A város nagyon kicsi, nem jól erősített és nem tekintélyt-parancsoló. Ez nem vonatkozik az egészen a Dunára épült elhelyezkedésére. Amit még leginkább érdemes megnézni az a citadella, amely egy meredek szirtre épült: nagyon erőssé teszi a szikla magassága és a Duna, amely egyik oldalról körül folyja; de kár, hogy ilyen szegényes állapotban hagyják ezt a helyet, s nem törődnek azzal, hogy egy kis művészetet vigyenek a természet formálta környezetbe.

Az egyetlen látnivaló itt a négyszög alakú királyi palota — a tisztviselő aki megmutatta nekünk, azt mondta, hogy a földszintjét Piso Jakab építette, s aztán II. Ferdinánd fejeztette be. A palota négy sarkában egy-egy torony látható, melyek közül egyikben Szent [István] koronáját és kardját őrzik. Láttuk a terem ajtaját, amelyet egy magyar és német őriz éjjel-nappal, s senkinek sem mutatják meg.

A kastély ugyanebben a részében látható még egy kicsi fegyvertár, de nem valami különleges. Mutattak nekünk két sisakot, amelyeket a török küldött Nádasdy grófnak a legutóbbi lázadáskor.

A várparancsnok, akihez irányítottak, volt olyan kedves, hogy megmutatta azt a helyet, ahol ökröt sütnek, és ahol — miután levágtak belőle a császár számára — mindent lehetett zsákmányolni, amit csak el tudtunk kapni. Az ökröt, miután a vadak különböző neveivel koronázták, három nap és három éjjel sütik.

Ugyanaz a várparancsnok volt olyan udvarias, hogy egy embert elküldött nekünk, hogy megmutassa azt a dombot, ahova a királynak fel kell vágtatnia, s négyet sújtania a négy irányába. Ez minden valószínűség szerint azt jelképezi, hogy királyságot meg akarja védeni mindenki vel szemben, aki megtámadja.

Ezt a ceremóniát csak az után kell csinálnia, miután megkoronázták a székesegyházban, s felesküdt a királyságra. Ez a ferences templom előtt szabadtéri rendezvényként történik, mindazonáltal néhányan azt mondják, hogy a beszédet az egyházban mondják el. Az utcákat, ahol az újonnan koronázott király elvonul fellobogózzák. A zászló háromszínű, tudniillik piros, fehér, zöld. A nép ahogy az új király elhaladt ezer apró darabra tépi a zászlót, s aki tud, szerez magának belőle.

A domb, ahol a király az említett négy csapást teszi a kardjával, egy igazi trágyadomb egy közönséges házfal mellett; senki nem találná meg, ha nem vezetnék oda, s mutatnák meg neki. Én nem tudom elképzelni, hogy a magyarok micsoda szeszélye választotta egy ilyen nagy eseményhez egy ilyen nyomorúságos kis dombocskát és hozzá egy méltatlan helyen.

A római katolikusoké a nagytemplom. Van még számos felekezet, azt mondják, hogy több volt a lutheránus, mint a katolikus; mindazonáltal csak egy tempomunk van. Vannak még kálvinisták és zsidók is, de nem olyan sokan, mint a katolikusok és a lutheránusok.

Négy különböző nyelvet beszélnek ebben a városban, tudniillik a magyart, a németet, a latint és a szlovákot, de a német az általános.

Csaknem valamennyi polgárt módosnak láttam, egészen jólöltözöttek, és néhány szolga kísérte őket. De ami legjellemzőbb, hogy egy vas botot hordanak, egy gömbbel a végén. A mi vendégfogadónk egy szolgálója azt állította, hogy a legkisebb polgár is hordja, de nem tudta megmondani mi okból.

Az biztos, hogy Pozsony nem éri meg a fáradságot, hogy az úttal fáradjunk, s végülis azzal nem lettünk teljesen kárpótolva, hogy ugyan az elnevezés magyar, ám a nemes hölgyek francia módit a polgárok németet képviselnek.

J. A. CASELLI

**Lettres d'un voyageur en diverses parties de l'Europe, l'Asie et l'Afrique
1783—1788**

Egy utazó levelei Európa, Ázsia és Afrika különböző részeiből.

KB—BR 7383 (MS II. 658)

A Királyi Könyvtár 1884-ben vásárolta ezt a 11 kötetes kéziratot,¹ amely tisztázat, egyetlen kéz írása. J. A. Caselli a feltehetően nem fiktív levelek írója azonban az ismeretlenség homályában marad, élettörténetéhez nem találtunk adalékokat.² A levelek címzettjei sem orientálhatnak bennünket, hiszen sohasem nevezte meg azokat.

A Magyarországra Törökország felől érkező Caselli két levelet küldött egy ismeretlen úrnak hazánkából, ám mint látni fogjuk a második sokkal több hely leírását tartalmazza, mint a feladási helyét, Pozsonyét.

HERMANSTADT³

KB—BR MS 7383 (II. 658) Tom. IV. ff. 73-76.

Monsieur!

Avant que de me rendre en Hongrie comme je vous l'avois marqué, j'ai jugé apropos de me mettre aussi un peu au fait de la Transilvanie et je debuterai par sa Capitale ou je me trouve actuellement. Cette ville etoit deja belle et peuplée dans le onzieme siecle, mais je me saurois vous dire qui est cet Herman qui en a été le fondateur. Elle est sur le Zibin ou Ceben, grand, bien batie, entourée d'un double mur et de profonds fossés. C'est la que resident le gouvernement, la chambre royale, le tribunal des appels et le general commandant. Les Lutheriens y ont college. Les autres villes un peu remarquables sont Medweis, Noesen, Crondstadt, Schesbourg, Millenbach et Klausenbourg.⁴

¹ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique, par Frédérique LYNA. Bruxelles 1927. 7383(II. 658)

² Charles Poplimont: La Belgique héraldique. Recueil historique, chronologique et biographique complet de toutes les maisons nobles reconnues de la Belgique. Tom. I-XI. Bruxelles, 1863—1867.; Dictionnaire de la noblesse par François Aubert de la Chenaye-Desbois. Vol. 1-19. Paris, 1863—1876 (réimpr. 1980).

³ Nagyszeben (Hermannstadt, Cibiu)

⁴ Medgyes (Mediasch, Medias); Beszterce (Nösen, Bistritz, Bistrita); Brassó (Kronstadt, Brasov); Segesvár (Schässburg, Sighisoara); Szászsebes (Mühlenbach, Sebes) Kolozsvár (Klausenburg, Cluj Napoca)

Ce pays est rempli de montagne, mais elles ne sont pas steriles. Les habitans cultivent autant de grain et font autant de vin qu'ils en peuvent consommer. Outre cela on y trouve encore de riches mines d'or, d'argent, de plomb, de cuivre, de mercure et d'alun sans oublier le fer. Ses forets sont habitées par des sangliers, des ours, des loups cerviers, des chamois, des cerfs, des anes sauvages, des buffles, des martres, des castors et par toutes sortes d'oiseaux. Les rivières y donnent du poisson en abondance, les paturages nourrissent beaucoup de chevaux et un assez grand nombre de brebis. Les abeilles y sont d'un grand rapport.

La Transilvanie a été soumise aux Romains, assujettie aux Goths, ensuite conquise par les Hongrois qui furent chassés par les Huns. Enfin ce Pays fut réuni au Royaume d'Hongrie par Etienne I. en 1002 gouverné par des Vaivodes et soumis aux résolutions des Diètes. La division qui s'éleva dans la Hongrie pour l'élection d'un Roi, le voisinage des Turcs, les prétentions des Empereurs de la maison d'Autriche, tout concourut pour faire de ces malheureuses contrées, le théâtre d'une guerre longue, cruelle et sanglante. A bout de tant de massacres elle fut entièrement réunie à la Hongrie en 1713 et en 1765 érigée par l'Impératrice Reine Marie Thérèse en principauté indépendante. Elle est héréditaire dans la maison d'Autriche, mais les lois, les réglemens doivent avoir le consentement des Etats.

On y trouve plusieurs sortes de religions comme des catholiques romains, des luthériens, des réformés, des Arriens, des Grecs, des mohométans et des sociniens, ou unitaires, autrefois les plus nombreux aujourd'hui les plus foibles. Au reste, il est naturel que le socinianisme s'éteigne comme secte parmi le peuple et qu'elle s'étende sous le nom de Philosophie chez les hommes instruits et sages.

J'oublois de vous dire que la Transilvanie est une portion de l'ancienne Dace que son nom allemand Siebenburgen, lui vient de sept citadelles ou châteaux, qu'on y a vu, que l'air de ce pays est temperé et que les eaux y sont saines.

Je me rejouis de pouvoir bientôt goûter l'excellent vin de Tokay, je me manquerai pas de vous en faire parvenir. En attendant je suis tout à vous.

Monsieur!
Votre attaché et sincère Ami
J. A. Caselli

PRESBOURG⁵

KB—BR MS 7383 (II. 658) Tom. IV. ff. 76-85.

Monsieur!

Après un long et penible voyage me voici enfin a quinze petites lieues de Vienne dans la capitale de la Hongrie. Elle est située sur le Danube et a un pont de bateaux sur ce fleuve. Ses environs sont rians, l'air y est sain, les fruits y sont très bons, les vins excellents, les bleds y sont abondans et les boeufs en très grand nombre. Les fortifications de la ville sont peu considerables, mais le chateau qui est bati sur une montagne est des plus forts et pour vu d'un bon arsenal. C'est dans un tour de ce chateau qu'on garde la couronne sacrée, le manteau et l'épée de St. Etienne la croix et plusieurs autres joyaux du Royaume.

Un partie de ses habitans, sont Hongrois et les autres sont Allemandes outre un grand nombre de Juifs qui demeurent dans le voisinage.

En 1712 l'Empereur Charles VI. se fit couronner Roi de Hongrie dans la cathedrale de cette ville et sa fille ainée Marie Therese née le treize Mai 1717 s'y fit aussi couronner en 1741 le vingt cinq Juin.

Il y a un assez grand nombre de protestans a Presbourg qui y ont un beau college et auxquels on a accordé la liberté de s'assembler tranquillement et publiquement pour vaguer au service divin.

Depuis 1741 cette ville est la residence ordinaire du Viceroi. L'archevêque de Gran qui est primat du Royaume a un magnifique Palais a Presbourg. En sortant par la petite porte de pêcheurs l'on voit a une très petite distance la montagne de Königsberg sur laquelle Marie Therese se rendit a cheval d'abord après la ceremonie du couronnement. Y etant arrivée elle frappa de l'épée de St. Etienne l'air en croix, du coté des quatres plages pour marquer qu'elle deffendrait ce Royaume contre tous ses ennemis, etant secondée par cents mille hommes que la Hongrie seule peut mettre sur pied, dont la moitié est a la solde du prince et l'autre moitié fournie par les Comtés.

Les Heiducks forment l'infanterie, les Housards la cavalerie. Je dois aussi vous dire que s'est dans la Hongrie qu'on forma les Pandours. Ces soldats si redoutables n'étoient d'abord qu'une troupe de Brigands qui se retiroient dans une forêt de l'Esclavonie après avoir mis a contri-

⁵ Pozsony (Pressburg, Bratislava)

bution tout le pays qui l'environnoit. Le Baron Trenck en fit des soldats courageux, mais cruels qui conservent le nom de leur premier etat, car un esclavon Pandour designe un voleur de grand chemin.

Comme je n'ai pas voulu manquer de passer par Bude ou Ofen autrefois Capitale du Royaume et qui etoit sans contredit la plus belle et la plus grande ville du Royaume, elle est encore assez bien fortifiée. Les Turcs y entrèrent par surprise en 1541 et la possederent pendant cent trente cinq ans. En 1684 les chretiens en formerent le siege, mais ils furent obligés de le lever quelque tems(!) après quoiqu'ils eussent une armée de huitante mille hommes. Deux ans après les Turcs eurent le malheur, de perde cette Clef de la chretienneté, qui fut prise d'assaut a la vue de leur nombreuse armée. Le butin que les chretiens y firent est incroyable. Cependant une partie de ces richesses echappa aux Vainqueurs par un incendie qui arriva pendant que l'on montoit a l'assaut. Il s'en fallut peu que cette place importante ne rotombât en 1687 entre les mains des Turcs. Tout le monde croyoit alors que les chretiens augmenteroient les fortifications de cette ville et qu'ils en feroient un boulevard imprenable surtout puisque le Pape avoit donné pour cet objet plus de cent mille ecus. Il est vrai que cette ville a encore un château pour sa deffence.

Bude a d'excellents bains chauds, des vins fort recherchés et des melons qui font l'admiration des etrangers. Le Danube a devant cette ville un quart de lieue de large. La partie du Royaume qu'elle occupe est habitée par des Esclavons, des Bohemiens, des Hongrois, des Allemands, des Dalmates et même par des Thraces.

Si vous êtes curieux de connoitre les mines d'or qui rapportent le plus en Hongrie, il faut vous adresser a Kremnitz⁶ placé entre de hautes montagnes, dans le Comté de Barsch. La ville a trente et quelques maisons: deux eglises, un couvent, un chateau: les fauxbourgs forment neuf rues. On y fabrique tous les ans cent mille Ducats d'or.

L'air y est mal sain les eaux y sont dangereuses, la plupart de ses habitans sont infirmes ou foibles.

La Hongrie faisoit sous l'empire des anciens Romains une partie de la Pannonie. Les Goths s'emparerent d'une partie de ces contrées vers le troisieme siecle. Mais la nation la plus célèbre qui ait conquis ce pays, c'est telle des Huns, et c'est d'elle que lui vient le nom qu'elle porte aujourd'hui. Leur vie etoit dure ils ne se servoient jamais de feu et

⁶ Kőrmöcbánya (Kremnitz, Kremnica)

n'assaisonnaient point leurs alimens. Des racines et de la viande échauffée sur le dos de leur cheval étoient leur nourriture et buvoient dans le crâne de leurs ennemis.

Les maisons étoient pour eux des tombeaux, qu'ils foyoient: ils n'y entroient, jamais sans craindre. Ils parurent dans la Pannonie sous leur Chef Balamire et tous ses habitans s'enfuirent. C'est surtout sous Attila que ce peuple effraya la terre. Sa démarche étoit fière, son regard terrible et demeurait tranquille au milieu des dangers. Simple dans son extérieur, l'or ne brilloit point sur ses habits; sa vaisselle étoit de bois. Il mourut l'an 454 d'un saignement de nez. Sa mémoire fut reverée dans sa nation. Son corps fut placé dans un cercueil d'or, qu'on mit dans un cercueil d'argent enveloppé dans du fer. Son vaste empire fut divisé par la discorde de ses fils.

Les Hongrois eurent depuis leurs rois particuliers pendant cinq cents ans consecutifs. Leur premier Roi fut St. Etienne fils de Geysa a la fin du dixieme siecle. Le Pape Silvestre II. lui envoya une riche Couronne; son Pere s'étoit distingué en embrassant le Christianisme. Le beau Royaume devint en 1526 la proie des infideles qui se le rendirent tributaire et si les Hongrois ont eu le bonheur d'être affranchis de ce joug, ce n'est pas a leur seule valeur qu'ils en sont redevables, mais aux efforts presque incroyables de la maison d'Autriche qui en est aujourd'hui en possession.

La Hongrie est un des plus riches pays et des plus favorisés du Ciel. Le bled y croit généralement en très grande abondance. Le bétail y est beau, et en grand nombre et il en sort une année dans l'autre cent mille boeufs par un. Les chevaux y sont si communs qu'ils courent par les bois comme des bêtes sauvages. A l'égard de la venaison et de volaille on en a une si grande quantité que ne pouvant la débiter dans le pays on la transporte sur deschars jusqu'à Vienne. On y remarque surtout les perdreaux et les faisans.

Autant les campagnes sont elles peuplées de bétail et les forêts de gibier, autant les fleuves et les rivières abondent en poisson, de sorte qu'on est obligé quelquefois d'en nourrir les pourceaux et la Teisse fournit tant de Carpes que souvent l'on en peut avoir pour environ un Louis jusqu'à mille.

Les fruits qu'on cultive ailleurs avec grand soin ne croissent pas seulement ici dans les jardins mais même dans les vignes et cela en quantité prodigieuse, ces fruits sont les pommes, les poires, les cerises, les coings, les noix, les châtaignes, les melons, les pêches, les abricots et plusieurs autres especes de bons fruits. Le vin d'Hongrie est très estimé

mais on donne la preference a celui de Tokay dont le meilleur cru est reserve rigoureusement pour la Maison Imperiale. On y trouve aussi du marbre de l'albatre, du cristal et des carrieres de sel.

La nature des habitants repond a sa qualite de la nourriture que le pays leur fournit, c'est-a-dire qu'ils sont d'une bonne complexion robustes, vifs et prompts et par consequent bons guerriers soit a cheval soit a pied. Je voudrais pouvoir vous cacher que l'air de ce pays est mal sain, mais ce qui me console, c'est que l'Hongrie peut se flatter de jouir des agrements de la vie.

Vous savez qu'avec l'argent on vient a bout de tout et c'est par ce moyen que vous aurez le plaisir d'humecler votre gosier avec du vrai Tokay. Je vous recommande de vous en servir par petite dose, afin qu'il vous fournisse l'occasion de vous souvenir pendant longtemps(!) du pourvoyeur ne cessera jamais d'etre.

Monsieur!
Votre attaché Ami
J. A. Caselli

NAGYSZEBEN

Kedves Uram!

Mielőtt Magyarországra mennék, ahogy már jeleztem Önnek, jó alkalomnak ítéltém, hogy Erdélyről is tájékozódjak egy kevéssé és pedig mindjárt a fővárosával kezdem, ahol most vagyok.

Ez a város már a XI. században szép volt és népes, de nem tudnám Önnek megmondani, hogy ki volt az a bizonyos Herman, annak alapítója. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Zibin avagy Ceben nagy, jó elrendezésű, s dupla fallal és egy mély árokkal vették körül. A Kormányzótanács, a Királyi Kamara, a Fellebviteli Törvényszék és a katonai kormányzó is itt székel. A luteránusoknak kollégiumuk van itt.

Erdély más figyelemreméltó városai: Medgyes, Beszterce, Brassó, Segesvár, Szászsebes és Kolozsvár.

Ez az ország tömve van hegyekkel, de ezek nem terméketlenek. A lakosság annyi búzát termel és annyi bort, hogy nem tudják elfogyasztani. Ezen kívül itt találhatók még a gazdag arany-, ezüst-, ólom-, réz-, higany- és timsóbányák, a vasbányákról nem is beszélve. Az erdőkben vaddisznó, medve, hiúz, zerge, szarvas, vadszamar, bölény, menyét, hód tanyázik, és a madaraknak minden neme.

A folyók bővelkednek halakban, a legelők sok lovat s meglehetősen nagy számú birkát táplálnak. A méhekkal való foglalkozás itt igen jövedelmező.

Erdélyt a rómaiak hódították meg, majd a gótok igázták le, és végül azok a magyarok foglalták el, akiket a hunok elűztek lakóhelyükről. Végül ezt az országot I. István 1002-ben egyesítette a Magyar Királysággal úgy, hogy a vajdák kormányozták az országgyűlési határozatok alapján. A viszály, amely Magyarországon egy király megválasztása körül támadt, a török szomszédság, és az osztrák császárok igénye a területre, mind közrejátszottak abban, hogy ezt a szerencsétlen országot egy hosszú, kegyetlen és véres háborúba taszították. Oly sok vérfürdő után végül teljesen egyesítették Magyarországgal 1713-ban; 1765-ben Mária-Terézia császárnő független fejedelemséggé nyilvánította. Jóllehet osztrák örökös tartomány, de a törvények és rendeletek hozásában a rendek egyetértése szükséges.

A vallások sokasága található itt, úgy mint a római katolikus, luteránus, református, arianus, görög-katolikus, mohamedán és szociniánus vagy unitárius, amely egyház régen a legnépesebb volt, ma a leg-

gyengébb. Egyébiránt természetes, hogy a szocializmus kihál, mint a nép körében is élő vallási szekta, és elterjed, mint filozófia, a tanult és bölcs emberek között.

Elfelejtettem Önnek említeni, hogy Erdély a régi Dacia egy darabja, s hogy a német neve Siebenbürgen, amelyet hét fellegvárról, vagy kastélyról kapott.

Azt mondhatni, hogy ennek az országnak a levegője mérsékelt és hogy a vizek itt egészségesek.

Nagyon örülök annak, hogy hamarosan megkóstolom a kiváló tokaji bort; nem mulasztom el, hogy Önhöz is eljuttassak belőle.

Addig is szolgálataimat ajánlom, Uram!
Ragaszkodó és hűséges barátja
J. A. Caselli

POZSONY

Kedves Uram!

Egy hosszú és fáradságos utazás után, íme végül itt vagyok 15 mérföldnyire Bécestől, Magyarország fővárosában. A város a Duna mellé épült és van egy hajóhid a folyón. A környéke kellemes: a levegője egészséges, a gyümölcsök igen jók, a borok kiválóak, a búza bőséges termést ad, és nagyszámú szarvasmarhát tartanak. A város erősítése nem tekintélyt-parancsoló, de a vár, amelyet egy hegyre építettek, az egyike a legerősebbeknek és nagy fegyvertárral szerelték fel. Az a fegyvertár a vár egyik tornyában van, ahol Szent István Szent Koronáját, palástját és kardját őrzik, a kereszttel és a királyság más kincseivel együtt.

A város lakóinak egy része magyar, a többi német, nem számítva a nagyszámú zsidót, akik a környéken laknak.

1712-ben VI. Károly császárt a város katedrálisában koronázták, csakúgy, mint 1741 június 25-én legidősebb leányát, Mária Teréziát, aki 1717. május 13-án született.

Pozsonyban elég nagyszámú protestáns él, szép kollégiumuk van, s szabadon, nyugodtan és nyilvánosan összegyűlhetnek istentiszteletre.

1741 óta a nádor a városban székel. Az esztergomi érseknek, aki Magyarország primása, egy csodálatos palotája van itt. A halászház kapuja mellett elhaladva, nem messze látható a Királydomb, ahova Mária Terézia fellovagolt a koronázási ünnepség után. Odaérve Szent István kardjával a négy világtáj irányába sújtott, keresztet rajzolva. Ezzel jelezte, hogy a királyságot megvédi minden ellenséggel szemben. 100 000 ember élén, akiket Magyarország maga állít fegyverbe: felét a nádor fogadja zsoldba, felét a vármegyék állítják. A gyalogság a hajdus csapatokból, a lovasság a huszárokból áll. Meg kell Önnek említenem még, hogy intézményt hoztak létre az úgynevezett Pandurokat. Ezek az ugyancsak félelmetes fegyveresek eredetileg rablók voltak, akik, miután kirabolták a környéket, visszahúzódtak Szlavónia erdőseibe. Trenck báró bátor, de kegyetlen katonaságot szervezett belőlük, akik megőrizték eredeti nevüket.

Nem akartam elmulasztani, hogy Budára, vagy Ofenbe menjek, amely régebben az ország fővárosa volt és kétségtelenül a királyság legszebb, legnagyobb városa, még most is egészen jól erősített. A törökök meglepetésszerűen foglalták el 1541-ben és birtokolták 135 éven át. 1684-ben a keresztények ostrom alá vették, de egy idő múlva

kénytelenek voltak abbahagyni az ostromot, jóllehet hadseregük 80000 emberből állt. Két évvel később a törököket az a csapás érte, hogy elvesztették a kereszténységnek ezt a kulcsát, amelyet rohammal foglaltak el nagy seregük szeme láttára. A préda, amit a keresztények ott összeszedtek, elképzelhetetlen. Azért a város kincseinek egy része megmenekült a győztesek kezétől egy az ostrom közben támadt tűzvész segítségével. Kevésen múlt, hogy ez a jelentős hely nem jutott 1687-ben ismét a törökök kezére. Mindenki azt hitte tehát, hogy a keresztények helyreállítják a város erődítményeit és egy bevehetetlen fallal veszik körül, különösen mert a pápa e célra, több mint 100 000 aranyat adott. Igaz, hogy van a város védelmére még egy vár ma is.

Budán kiváló meleg fürdők vannak, igen keresett borok és a külföldiek megcsodálta sárgadinnye. A Duna a város előtt negyed mérföld széles. A városban szlovének, csehek, magyarok, németek, dalmátok élnek és még thrákok is.

Ha kíváncsi az aranybányákra, amelyek a legjövedelmezőbbek, Kör-möc bányára kell mennie, amely Bars vármegyében, nagy hegyek között található. A városban harmincegynehány ház van, két templom, egy kolostor és egy kastély található; a külvárosban kilenc utca van. Évente 100 000 aranydukátot vernek ott. A levegő egészségtelen, a vizek veszélyesek. Lakosainak nagy része nyomorék vagy gyenge.

Magyarország a Római Birodalom része volt: Pannonia. A harmadik század táján a gótok elfoglalták az ország egy részét, de a legnevezetesebb nép, amely meghódította, a hun volt; nevét is, melyet ma is visel, róluk kapta. A hunok élete kemény volt, élelmüket sohasem főzték és fűszerezték. Táplálékuk a gyökér és ló hátán felmelegített hús volt, s az ellenségeik koponyájából ittak. A házakat sirboltjuknak hitték, s sohasem léptek be félelem nélkül.

Pannoniába Balamire vezér vezetésével érkeztek, — mindenki elrejtőzött előlük. De elsősorban Attila idején félt e népet a Föld. Attila járása büszke volt, tekintete félelmetes, a veszélyek közepette is megőrizte nyugalma. Egyszerűen öltözködött, soha nem díszítette arany az öltözetét, edényei fából voltak. Orrvérzésben halt meg 454-ben. Népe tisztelte emlékét. Testét arany koporsóba helyezték, azt egy ezüst koporsóba, majd az egészet egy vas koporsóba. Fiainak meghasonlása miatt birodalmát felosztották.

A magyaroknak azóta saját királyaik voltak az elkövetkezett 500 évben. Az első keresztény királyuk Szent István volt, Géza fia, a X. század végén. II. Szilveszter pápa egy pompás koronát küldött neki.

Apja elhatárolta magát a környező kereszténységtől. Ez a szép királyság 1526-ban a hitetlenek zsákmánya lett, akik aztán adóztatták és ha a magyaroknak az a szerencsájuk volt, hogy felszabadultak ez iga alól, ez nem pusztán azoknak az érdeme, akiknek ez a felszabadítás kötelességük volt, hanem annak annak az Osztrák-Háznak a csaknem hihetetlen erőfeszítéseinek is köszönhető, amely ma az országot birtokolja.

Magyarország az egyik leggazdagabb ország, s egyike azoknak, akiket az Ég kedvel. A búza igen bőven termő. Az állatok szépek, s sok van belőlük, egyik évről a másikra 100 000 szarvasmarhát adnak el belőlük. A lovak olyannyira elterjedtek, hogy úgy csatangolnak az erdőben, mint a vadállatok. A vadhúst és a szárnyasokat tekintve olyan nagy a bőség, hogy az országon belül nem tudván eladni, szekereken viszik Bécsbe. Főleg foglyot és fácánt látni.

Amennyire sok állat él a mezőkön, vadak az erdőkben, annyira bővelkednek a folyók és a patakok mindenféle halakban, hogy néha a disznóknak kell adni. A Tisza annyi pontyot ad, hogy gyakran lehet kapni egy *Lajos*ért.

A gyümölcsöket egyébként nagy gondossággal termesztik, s itt nemcsak a kertekre kell gondolni, hanem a szőlőkre is: és ez utóbbit rendkívüli nagy mennyiségben. Ezek a gyümölcsök az alma, a körte, a cseresznye, a birsalma, a dió, a gesztenye; sárgadinnye, az őszibarack, a sárgabarack és számos másfajta jó gyümölcs. A magyar bor általánosan is nagyon nagyrabecsült, de az elsőbbséget a tokajinak adják; a legjobb termést szigorúan a Császári Ház számára tartják fenn. Található itt még márvány, alabástrom, kristály és sóbányák.

A lakosság kinézete megfelel táplálékuk mennyiségének, amivel országuk ellátja őket; azaz testalkatuk robosztus, erősek és hirtelen haragúak, tehát akár lovon, akár gyalog, jó harcosok.

Szeretném elhallgatni Ön előtt, hogy a levegő ebben az országban egészségtelen, de ami engem vigasztal, hogy Magyarország tudja élvezni az élet örömeit.

Jól tudja, hogy a pénzzel mindent el lehet érni, ezért részesülhet Ön abban az élvezetben, hogy igazi tokajival öntözi meg torkát. Lelkére kötöm Önnek, hogy csak keveset igyon belőle, hogy lehetősége legyen hosszú ideig emlékezni arra, aki küldte, s aki nem szünik meg Önt szolgálni, Uram,

Az Ön ragaszkodó barátja
J. A. Caselli

Samenvatting

István MONOK: Reisbeschrijvingen die over Hongarije gaan in de Belgische Koninklijke Bibliotheek Alber Ier

In het laatste deel van de elfdelige katalogus van het manuscripten-archief van der Belgische Koninklijke Bibliotheek worden in een apart boekdeel (*Géographie, voyages, itinéraires, expéditions*) reisherinneringen opgenoemd. Na aanschouwing daarvan is deze kleine collectie ontstaan uit de reisbeschrijvingen die over Hongarije gaan.

We moeten nog twee manuscripten vermelden, die weliswaar betrekking hebben op Hongarije, maar voor een deel zijn ze bekend (*Bertalan Georgievics: De Turcarum ritu et ceremoniis, ca. 1544. MS II. 4531*), en voor een deel vormen de passages die over ons gaan, geen reisherinnering. In het laatste geval wordt een interessant beeld gegeven van de tweede golf van de contra-reformatie in Hongarije en worden documenten hierover geleverd (bij voorbeeld brieven van Ádám Batthyányi of György Draskovich): *Itinerarium Patris Joannis Gaspari Wiltheim Societatis Jesu Luxemburgensis seu Narratio eorum, quae meis in missionibus per Imperium, Palatinatum, Franconiam, Sueciam, Austriam, Hungariam, Bohemiam, Saxoniam, Nassauiam et Archiepiscopatum Treurensem ac Ducatum Luxemburgensem Dei Providentia acciderunt notabiliora. 1626—1637. Pars I-III. (MS 6393).*

In deze kleine brochure beperken we ons dus alleen tot de publicatie van reisbeschrijvingen, daarmee een bijdrage leverend aan de stof van een bundel die sinds een antologie van István Szamota (*Oude reizen door Hongarije en op het schiereiland van de Balkan. Boedapest 1891*) niet is verschenen, maar binnenkort in een nieuwe vorm zal worden uitgegeven.

HENNINGIUS FROMMELING: Itineris variarumque regionum et urbium brevis descriptio 1601-1623 (Korte beschrijving van de begane weg, verschillende plaatsen en steden 1601-1623 BR—KB MS 21678)

We komen weinig te weten over de auteur van een in Brugge, van de bibliotheek van M. de Pélichy Van Huerne gekocht manuscript, Henningius Frommeling, uit zijn eigenhandig geschreven reisbeschrijving. We hebben geen andere bronnen die zijn levensbeschrijving kunnen reconstrueren.

Hij werd omstreeks 1574 in het dorp Flechting in de buurt van Halberstadt geboren. Zijn ouders waren geen welgestelde mensen, maar lieten hun zoon onderwijzen. Hij begon zijn dagboek op zevenentwintigjarige leeftijd, toen hij zijn eerste reizen maakte.

Het manuscript van kwartoformaat bestaat uit 534 genummerde bladzijden en is duidelijk een afschrift in het net, eigenhandig door de auteur geschreven. Naar alle waarschijnlijkheid had hij het willen laten uitgeven. Het is opgedragen aan de landsheer van Harpke en Osterau, Burchard von Weltheim, gedagtekend 7 januari 1624, te Keulen. Daarnaast vinden we er ook een opdracht aan de lezer in. Maar noch uit het manuscript zelf, noch uit de bibliografische hulpmiddelen waarover ik de beschikking had, bleek of het ooit verschenen is.

Frommeling is tussen 1601 en 1614 dikwijls door Europa getrokken. In 1601 heeft hij Germania, Livonia, Curlandia, Prussia en Pomerania aangedaan, en in 1602 Leipzig, Westfalen en Keulen. In 1603 is hij van dorp tot dorp door Brabant getrokken. Het jaar daarop is hij via Luxemburg en Zwitserland naar Italië gereisd en heeft Sicilië bereikt. In 1607 en 1608 heeft hij door het Rijk der Habsburgers gezworven, en kort daarna door het land der Tsjechen, der Moraviërs en door Polen. In 1613 is hij teruggekeerd naar Italië en is op de terugweg in de westelijke punt van Hongarije terechtgekomen.

Het tweede deel van zijn dagboek wordt niet langer door een beschrijving van zijn reizen gedomineerd, maar door een jaarlijkse samenvatting van de politieke gebeurtenissen uit die tijd. Het tweede deel heeft nauwelijks betrekking op Hongarije.

COLONEL DUPLESSIS LESCUYER: Voyage des hautes et basses Allemagnes, des Pays Bas 1650 (Reis door Hoog- en Neder-Duitsland en de lage landen 1650 BR—KB MS 15825)

Het driedelige manuscript is een afschrift in het net en is vermoedelijk een dagboek met beschrijvende delen, dat uit reisnotities is samengesteld. Hoewel de auteur zich voorstelt, komt zijn naam noch in historische naslagwerken, noch in geschiedkundige familieboeken voor. Noch de Belgische, noch de Franse belangrijke heraldiek samenvattingen verschaffen ons informatie.

REYZE NAER ITALIEN 1658-1668. (Reis door Italië 1658—1668 KB—BR MS II. 738)

Eveneens in de Belgische Koninkelijke Bibliotheek is het Vlamstalige reisdagboek van een boekbinder uit Brugge te vinden, wiens naam onbekend is. Hij ging in 1658 vanuit zijn geboortestad op weg en sloot

zich aan bij het gevolg van graaf Filippo Spinola. Zo kwam hij in 1661 in Wenen terecht, en in 1662 verkeerde hij ook dikwijls in Pozsony (Bratislava). Hij vervolgde zijn reis in de richting van Rome en bracht na de Eeuwige Stad een bezoek aan Napels, waar hij zich vestigde en een tijdlang als boekhandelaar werkte. In 1668 keerde hij terug naar zijn vaderland. In 1662 heeft hij ook zelf een bezoek aan Pozsony (Bratislava) gebracht. Voordat we zijn belevenissen daar beschrijven willen we het over twee delen van zijn reisbeschrijving hebben, die over Hongarije gaan.

Het 71e folio van het manuscript is het Zrínyiportret van Cornelis en Jan Meyssens. Onder het borstbeeld met knots vinden we het wapen en het opschrift:

Illustrissimus et Excellentissimus Dominus D. NICOLAUS ESDRIN Comes de Zerín, Croatiae Gubernator, exercitusque Vngarici generalis etc. De gravure is niet onbekend, maar toont ons hoezeer de boekbinder onder de indruk van Zrínyi moet zijn geweest: hij kocht de gravure en versierde er zijn reisdagboek mee.

VOYAGES EN ALLEMAGNE, EN AUTRICHE ET EN ITALIE après 1671 (Reis door Duitsland, Oostenrijk en Italië na 1671 KB—BR MS II. 5499)

Het is niet gelukt vast te stellen wie de auteur van deze reisbeschrijving is, die in fragmenten bewaard is gebleven. Naar de stijl van de tekst te oordelen moet het iemand zijn geweest die geen bijzonder ontwikkelde geest had; misschien dat hij in het gevolg van iemand, of eventueel als dienaar in Pozsony (Bratislava) is geweest. Het fragment bevat overigens na een kort deel over Duitsland een beschrijving van Wenen, Pozsony, Kloster Neuburg, Venetië en kort daarna die van enkele kleine Italiaanse plaatsen, naarmate de reiziger zuidwaarts kwam. De onbekende auteur heeft zijn belevenissen naar alle waarschijnlijkheid tijdens zijn reis op papier gezet, het manuscript is dus geen afschrift in het net en daarom moeilijk te lezen.

Vermeld moet worden dat de samenstellers van de katalogus geen zekerheid hadden omtrent de oudheid van het geschrift, dat ze van omstreeks 1650 laten dateren. Maar dankzij de verbeurdverklarde helm van graaf Nádasdy wiens naam bij de beschrijving van het kruitmagazijn in Pozsony (Bratislava) genoemd werd, kon de oudheid van het geschrift veel preciezer worden bepaald.

J. A. CASELLI: Lettres d'un voyageur en diverses parties de l'Europe, l'Asie et l'Afrique 1783—1788 (Brieven van een reiziger uit verschillende delen van Europa, Azië en Afrika KB—BR MS II. 658)

De Koninklijke Bibliotheek kocht dit elfdelige manuscript in 1884, dat een afschrift in het net is en door slechts één hand is geschreven. J. A. Caselli, de schrijver van de brieven die waarschijnlijk niet fictief zijn, is echter in de schaduw der onbekendheid gebleven, we hebben namelijk geen bijdragen aan zijn levensbeschrijving gevonden. Ook de geadresseerden van de brieven hebben ons niet kunnen helpen, aangezien deze nooit door hem zijn genoemd. De uit de richting van Turkije in Hongarije arriverende Caselli stuurde vanuit Hongarije twee brieven aan een onbekende heer, maar zoals we wel zullen zien worden in de tweede naast Pozsony (Bratislava), de plaats waar de brief op de post is gedaan, ook veel andere plaatsen beschreven.